

РЕФЛЕКСИВНО-РОЛЬОВИЙ АНАЛІЗ МАТЕРИНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ДІАДІ «МАТИ – ДИТИНА»

REFLECTIVE ROLE ANALYSIS OF MATERNAL IDENTITY IN THE «MOTHER – CHILD» DYAD

Ця стаття присвячена проблемі материнської ідентичності, вивчення якої проведено в діаді «мати – дитина». Вимір та оцінка материнської ідентичності здійснювались за результатами аналізу: 1) двох видів рефлексивних процесів (конструктивна як позитивна, спрямована на партнерську взаємодію з іншим / іншими та деструктивна як негативна, дезорганізуюча з причин егоїстичної спрямованості та підвищеної нервовості) за опитувальником рефлексивного функціонування батьків (Parental Reflective Functioning Questionnaire (PRFQ)); 2) конструктивних ролей (пов'язаних із інтернальним локусом контролю) та деструктивних ролей (пов'язаних із екстернальним локусом контролю) за методикою П.П. Горностая; 3) емоційного та когнітивного показника загальної ідентичності «Я» за методикою М. Куна, МакПартленда «Хто Я?». Визначена специфіка та поглиблено розуміння внутрішньої диспозиції материнської ідентичності, яке було здійснено через рефлексивно-рольовий аналіз як конструкту самовизначення «Я-образ». Визначені види конструктивної та деструктивної рефлексії для більш широкого уявлення про материнське ставлення до себе, до дитини.

На підставі емпіричного матеріалу доведена структура концепту «рефлексивно-рольовий аналіз» як інтегральної єдності внутрішньої диспозиції (спрямованість, готовність, схильність потягів до поведінкового самовираження в діях та вчинках у їх послідовності), операціоналізація яких супроводжується рефлексією та проявом цих позицій у зовнішніх актуальних реакціях рольової поведінки матері з дитиною.

Ключові слова: материнська ідентичність, конструктивна материнська ідентичність, деструктивна материнська ідентичність,

конструктивна рефлексія, конструктивна рефлексія, конструктивні ролі, деструктивні ролі, рефлексивно-рольовий аналіз.

This article is devoted to the problem of maternal identity in the "mother-child" dyad. The measurement and assessment of maternal identity was carried out: 1) based on the results of the analysis of two types of reflective processes (constructive as a positive one, aimed at partnership interaction with the other(s) and destructive as a negative one, disorganizing due to egoistic orientation and increased nervousness) according to the Parental Reflective Functioning Questionnaire (PRFQ); 2) based on the analysis of constructive roles (related to the internal locus of control) and destructive roles (related to the external locus of control) according to the method of P.P. Gornostay (2004); 3) by analysing the emotional and cognitive indicators of the general identity of «I» according to McPartland's approach «Who Am I?». The specifics and deepened understanding of the internal disposition of maternal identity, which was carried out through reflexive role analysis as a construct of self-determination «I-image», was determined. Certain types of constructive and destructive reflection give a broader idea of the mother's behaviour in relation to herself, others, and the whole world.

On the basis of empirical material, the structure of the concept «reflexive-role analysis» as an integral unity of internal disposition (directedness, readiness, tendency of drives to behavioural self-expression in actions and in their sequence) is proven, which operationalization is accompanied by reflection and its manifestation in external relevant roles in interaction of a mother with her child.

Key words: maternal identity, constructive maternal identity, destructive maternal identity, constructive reflection, constructive roles, destructive roles, reflective role analysis.

УДК 159.98:362.1-055.26

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.65.24>

2024.65.24

Гапоненко Л.О.

к.пед.н., доцент,
доцентка кафедри практичної психології
Криворізький державний педагогічний університет

Чаркіна О.А.

к.пед.н., доцент,
доцентка кафедри практичної психології
Криворізький державний педагогічний університет

У чисельних наукових працях доведена абсолютна цінність і неповторна унікальність материнської взаємодії для розвитку дитини, що дало підставу визначити материнство самостійною реальністю, яка багато в чому залишається таємницею як з об'єктивних так і суб'єктивних причин. Заирнути в глибину стосунків між матір'ю і дитиною з багатьох причин є складним завданням як для науковців і практиків, так і для матерів, які не завжди розуміють причину конфліктів.

На психологічному рівні якісні ознаки їх взаємодія залежать від конструкту материнської ідентичності, спрямованих до конструктивної або до деструктивної взаємодії. Доведено, що материнська ідентичність вибудовується в площині особистісної ідентичності жінки як інтегральної єдності внутрішніх ознак та їх зовнішніх проявів в поведінці. Тож для аналізу внутрішніх ознак ми обрали *рефлексію*,

а для аналізу їх проявів у зовні ми обрали *роль* матері.

Актуальність поставленої проблеми обумовлене розвитком сучасної психології батьківства, удосконаленням технік психокорекції з подолання кризи материнської інфантильності, жорстокості, нечуйності, байдужості у вихованні дітей, наслідки яких фіксуються в асоціальній поведінці дітей та підлітків, утворюючи маніфестовану індивідуальність.

Аналіз сучасних публікацій. Методологія рефлексивності була визначена для критичного оцінювання наших припущень в протиріч кількісної методології та методології якості. «Практика рефлексивності стикається і ставить під сумнів те, якими ми є дослідники і як це спрямовує нашу роботу. <...> Акт рефлексивності спонукає дослідників визнавати та зосереджувати власні позиції, спонукає до більш продуманої взаємодії з кожним кроком

дослідницького процесу, і таким чином, як ми стверджуємо, сприяє постійній переоцінці відкритості та прозорості в психології» [16]. Також ми посилались на принципи конструктивістської методології за І. Коскінен (I. Koskinen) в структуруванні концепту «рефлексивно-рольовий аналіз» материнської ідентичності, виявлених в процесі дослідження [19].

У розробку концепту «рефлексивно-рольовий аналіз» покладені ідеї інтеракціоністської орієнтації про соціалізацію особистості в ролях (Дж. Мідом [20], Ф.Б. Брайант [12], Дж. Блумер [9], Дж. Келлі [17], П.П. Горностай [5]); нової методологічної позиції генетичної психології про онтогенез особистості (С.Д. Максименко [6]); теорії прив'язаності дитини до матері (Дж. Боулбі [11], М. Ейнсворт [8], інтегральної єдності рефлексії з рольовою поведінкою в соціалізації особистості (Л.О. Гапоненко [1], [3]) та концепції подолання депривованого материнства в умовах війни (О.А. Чаркіна, К.О. Гукасян [7]).

Виклад основного матеріалу розпочнемо з обґрунтування структури «рефлексивно-рольовий аналіз», яку запропонував Дж. Блумер: «Задовільна концепція в емпіричній науці повинна відповідати трьом простим вимогам: 1) вона має чітко вказувати на окремі екземпляри класу емпіричних об'єктів, до яких вона належить; 2) вона має чітко відрізнити цей клас об'єктів від інших пов'язаних класів об'єктів; і 3) вона повинна забезпечувати розвиток сукупного знання класу об'єктів, до якого належить. Ці вимоги, звісно, взаємопов'язані. Чітка ідентифікація окремих екземплярів класу об'єктів дозволяє ретельно їх вивчати і за допомогою такого вивчення розвивати сукупність нових знань про класи» [9, с. 91].

Звернення до теорій інтеракціоністської орієнтації обумовлено тим, що в теоріях *рефлексія* представлена чинником ефективної інтеракції, а також тим що *роль* є наочним показником «ідентичності» Я. Контекст рефлексії як механізм міжособистісного пізнання та взаємодії визначив пошук теоретичного підґрунтя з виявлення:

- найбільш відповідної структури особистості, в якій рефлексія представлена контролем механізмом *ролі* у взаємодії;
- різновидів рефлексії за домінуючою спрямованістю особистості;
- операціоналізацію материнської ідентичності за маркером рефлексивно-рольового аналізу.

Структура особистості пояснює природу організації способів життєдіяльності. Найбільш відповідна до нашого дослідження є концепція структури особистості Дж. Міда [20]. Вона складається з 3-х компонентів: перший компонент – І (імпульсивність, активність, творчість); другий компонент – Ме (рефлексивне Я як

внутрішній соціальний контроль); третій компонент – Self (самість як сукупність імпульсивного і рефлексивного Я).

За умов домінування компоненту І, фіксується ансамбль імпульсивного реагування на актуальні стимули у взаємодії, людина діє неконтрольовано, мало усвідомлює, чим закінчиться ця взаємодія. Тож, для нас було важливим більш поглиблене розуміння внутрішньої диспозиції материнської ідентичності Я жінки з позиції імпульсивності, внаслідок чого утворюється стійка модель взаємодії «суб'єкт – об'єкт», де мати є суб'єктом, а дитина об'єктом. За такою моделлю розвиток подій призводить до деструктивної взаємодії, яку Є.В. Гейко розкриває через категорію «егоцентризм». Вона запропонувала розділяти два поняття «егоцентризм» та «егоцентризм особистості». «Перше ми розглядаємо як специфічну неусвідомлену пізнавальну позицію, що опосередковує процес пізнання суб'єктивним сприйняттям світу. <...> Друге поняття характеризує психологічне явище, яке утворюється з процесом соціалізації, розвитком умінь децентрації, коли егоцентризм з пізнавальної позиції трансформується в особистісну властивість, яка проявляється як детермінанта мисленневої діяльності, що характеризується зосередженням на власному «я», фіксованістю на обраних технологіях рішення, репродуктивною мисленневою позицією» [4, с. 13]. Посилаючись на цей розподіл, ми використовуємо поняття «егоцентризм» в властивості особистості, спрямованої на пірамідальній висоті свого положення у взаємодії.

В. Чен і Р. Джосттон (V. Chen & R. Johston) досліджують взаємодію матері з дитиною і встановлюють: «материнська неухважність, зокрема, однозначно пов'язана з надмірною реактивністю та непослідовністю виховання <...> імпульсивність матері сприяє утворенню депресії, ворожості й проблем у поведінці дитини» [13, с. 28]. Природу імпульсивності матері ми розглядаємо як зняття свого внутрішнього напруження та «вкидання» його в психологічне поле дитині, при цьому зосереджуючись тільки на власні інтереси та бажання без врахування інтересів дитини. За умов S-S взаємодії наміть найтяжких соціальних ситуаціях мати здібна подолати психологічну кризу в життєдіяльності дитина, яка в більшій мірі орієнтується не на подію, а на те, як реагує й веде себе мати. О.А. Чаркіна, К.О. Гукасян доводить цю тезу на матеріалі депривованого материнства: «депривовані своїм особливим материнством і фрустровані зовнішніми обставинами (військова агресія, інформаційний вплив, внутрішнє переміщення або виїзд за кордон, проживання на прифронтових або тимчасово окупованих територіях, розлука з батьком дитини та ін.) жінки, тим не менше, мають психологічні

ресурси для подолання цього дезадаптивного стану» [7, 578].

Ф. Б. Брайант, Ф. Б. і Дж. Верофф (F.B.Bryant, F. B., & J.Veroff) оцінювали благополуччя / неблагополуччя у респондентів (N = 1389 одружених батьків і 1465 заміжніх матерів) і визначили, що саме частота стресових переживань супроводжується імпульсивністю, нервовістю [12].

Висловим думку, що імпульсивна поведінка матері в роздумах виправдовує себе. То чи можна ці роздуми фіксувати як рефлексія? На думку Дж. Келлі «кожна людина має унікальну конструкцію, або перспективу реальності» [17]. За домінуванням егоцентричного мислення матері, знижується критичне ставлення до власної поведінки з дитиною, зростає примхливість, втрачається адекватна оцінка ситуації та пошуку виходу до стабільних відносин. Стратегія такого мислення як властивості особистості дає нам підставу про визначення поняття «*деструктивна рефлексія*», дієвість якої проявляється в «*деструктивних ролях*».

Домінування в структурі особистості *Ме*, «нормальне рефлексивне Я». Дж. Мід пояснює її так: «У типі тимчасового гальмування дії, яка означає мислення або в якому виникає рефлексія, ми представили в досвіді індивіда, орієнтовно і заздалегідь і для його вибору серед них, різні можливості або альтернативи майбутньої дії, відкриті для нього в межах даної соціальної ситуації – різні або альтернативні способи завершення даного соціального акту, до якого він причетний або який він уже ініціював [20, с. 90]. Він визначає рефлексивне мислення здатністю до внутрішнього контролю, позначаючи єдність рефлексії й ролі в термінах «узагальнений інший» і «очікування-вимоги». По суті Мід визначає існування *рефлексивної ролі*, функція якої полягає в подоланні внутрішнього та міжособистісного конфліктів.

Дж. Мід і Дж. Блумер подають ідею про динамічну природу гнучкої особистості, якій властиво «вести діалог із собою» в контексті оцінювання ситуації. Такий вид рефлексії подалі ми визначаємо поняттям «*конструктивна рефлексія*», а обумовлені нею ролі подалі використовуємо поняття «*конструктивна роль*».

Третій компонент Self за Дж. Мідом є вищий рівень успішної соціалізації особистості завдяки рефлексії, що тримає під контролем імпульсивне Я. Їх активна взаємодія є основою творчості. «Самість, яка є центральною для всього так званого ментального досвіду, з'явилася лише у соціальній поведінці людських хребетних. Саме тому що індивід виявляється в тому, що приймає установки інших, які залучені до його поведінки, він стає об'єктом собі. Тільки беручи ролі інших ми змогли повернутися до себе [20, с. 268]. Далі уточ-

нює: «Рефлексія або рефлексивна поведінка, виникає лише в умовах самосвідомості і робить можливим цілеспрямований контроль і організацію індивідуальним організмом своєї поведінки з посиленням на його соціальне та фізичне середовище, тобто з посиленням на різні соціальні та фізичні ситуації, в які він бере участь і на які він реагує» [20, с. 91].

Для Дж. Блумер *самість* – конструююча дія взаємодії за соціальним контекстом. Функція самості – це визначити вибір стратегії взаємодії як умови найбільш ефективного пристосування один до одного за індивідуальною траєкторією. Самість «здатна «прийняти роль іншого» для безпомилкового встановлення партнерства. Самість є «об'єктивним спостерігачем». «Особа рефлексує значення власних намірів і їх реалізації в комунікації, <...> об'єктивний спостерігач схильний включати в процес інтерпретації власні здогадки замість того, щоб прийняти процес так, як він відбувається у діючих одиниць» [9, с. 179]. Я. Морено висловлює ще одне припущення про феномен «самість», пов'язуючи його з ідентичністю. «Ні роль народжується із самості, но самість з'являється із ролі» (цитуються за П.П. Горностаєм [5, с. 89–90]). Розсуди в цьому аспекті дозволяють констатувати: ідентичність маркується в ролях, якими оволодіває дитини з перших контактів з матір'ю чи опікуна, потім апробує їх в соціальних контактах з іншими протягом усього життя. Протягом життя набуті ролі корегуються конструктивною рефлексією.

Всесвітньо відомий канадський філософ Р. Тейер *самість* пов'язує з ідентичністю: «ми є самостями лише в тому, що певні речі мають для нас значення. Те, що «Я» являє собою *самість*, мою ідентичність, «зумовлюється тим, у який спосіб *речі* є для мене значущими; моя ідентичність виробляється лише через певну мову інтерпретацій, що я її засвоїв як спосіб ефективного висловлення» [21].

Одним із важливих положень є тлумачення рефлексії як здатності мислити, проте деяким людям властиво це робити в більшій мірі несвідомо, скажемо імпульсивно, а деяким усвідомлено. З цього приводу В.Р. Елкінс розділяє рефлексію «занурену» (self consciousness) і саморефлексію (self-reflection consciousness). Він пише: «Коли людина знаходиться у владі «зануреної свідомості», вона відчуває себе іграшкою в руках долі, жертвою обставин» [16, с. 11]. Суттєва відмінність видів рефлексії полягає в тому, що перебування свідомості у «зануренні» призводить до екстернальної поведінки, віддаючи своє життя в руки «долі» (інших людей). Як правило саме такі особи інтерпретують свої деструктивні взаємини в ролевих позиціях «жертва». Своєрідність такої рефлексії у Л.О. Гапоненко визначається «Можливістю впливати на свою долю оціню-

ється надзвичайно низько, а будь-які зміни в житті пов'язуються лише з впливом зовнішніх сил, яким людина повинна сліпо підкорятися. В такому стану свідомість людини ототожнюється із власними думками, почуттями, переживаннями, потребами» [2, с. 37]. Та зовсім інша рефлексивність визначається здатністю до саморефлексії. В.Р. Елкінс пояснює, що такий стан відбувається за умов зміни образу життя, переживання кризи чи занадто сильних потрясінь, в наслідок чого особа здійснює самопізнання свого внутрішнього світу, своєї сили і слабкості. При цьому інтенсифікуються процеси розвитку позитивних якостей і можливостей шляхом самовиховання перетворити задатки в здібності, в талант, в стійку рису характеру.

Ф.Б. Браунт і Дж. Верофф виділяють конструктивну (успішну) та деструктивну (ускладнену) взаємодію. Вони пояснюють успішність взаємодії за наявності спрямованості внутрішнього Спостерігача, тобто: «За якої умов діє Спостерігач?»: 1) механізм «віддзеркалювання» власної поведінки, емоцій, намірів та дій у комунікації із значимим «іншим»; 2) механізм «прийняття ролі іншого», вказуючи, що завдяки цим механізмам досягається глибоке розуміння один одного [12]. Виходячи із цього положення, можна пояснити таку закономірність: взаємодія відбувається відповідно до конструкції ідентичності її учасників. За умов конструктивної взаємодії, ідентичність теж повинна бути конструктивною, бо людина діє усвідомлює власну відповідальність за те,

що відбувається та за своє життя в цілому. Деструктивну взаємодію створюють особи із деструктивною ідентичністю, які пояснюють своє життя зовнішнім причинам, та не посиляються на власний потенціал.

М. Дж. Кун розробив «теорію самооцінки особистості» (self-theory). Виступаючи прибічником домінуючого значення соціальних установок в моделюванні взаємодії, він пропонує розглядати їх на основі інтерналізованих ролей, що визначилось у створенні популярного опитувальника «Хто Я?» [18], який більш відомий за редакцією М. Куна, Т. МакПартленда (1984).

Враховуючи уточнення з різновидів рефлексії та ролів у взаємодії за структурою особистості, ми пропонуємо концепт «рефлексивно-рольовий аналіз», функція якого полягає у розгляданні інтегральної єдності рефлексії та ролі і материнській ідентичності, спрямованих до конструктивної чи деструктивної взаємодії в контексті ідентичності «Я» (рис. 1).

Для обох видів материнської ідентичності загальними положеннями є сукупність ознак нелінійно, динамічно розвиваючих елементів **внутрішньої** диспозиції, зокрема у виборі рольового репертуару, який коригується конструктивною або деструктивною рефлексією. Характер перебігу рефлексії й ролі, як інтегрованої єдності материнської ідентичності, **зовнішньо** фіксується в конструктивній або деструктивній ролі. Маркер конструктивної материнської ідентичності маркується спрямованістю досліджувати, критично оцінювати



Рис. 1. Модель рефлексивно-рольового аналізу (на основі узагальнення наукових літературних джерел)

та визначати соціально ціннісні нормативи у зв'язках з дитиною. Загальна характеристика визначається теплотою материнської любові, здатності давати, дарувати, збагачувати як свій внутрішній світ, так і світ дитині. С.Д. Максименко вводить інноваційну тезу: «Особистість починається з любові» [6, с. 63]. Та навпаки, деструктивна материнська ідентичність маркується егоцентричною спрямованістю в діапазоні від підвищеної стриманості, надмірності, підвищеним контролем всього, що відбувається у взаємодії з дитиною, до розгубленості, невпевненості. Теоретична модель материнської ідентичності була перевірена емпіричним дослідженням, яке проводилось на базі Криворізького державного педагогічного університету (n=150) протягом 2023–2024 рр.

Гіпотеза дослідження: за умов конструктивної материнської ідентичності психологічне «поле» в діаді «мати – дитина» корегується конструктивною рефлексією й проявом конструктивних ролей як передумови соціальної зрілості Я матері і водночас розвитку суб'єктності Я дитини, та навпаки, за умов деструктивної материнської ідентичності визначається егоїстична спрямованість матері, яка фіксується в деструктивній рефлексії, рефлексивних ролях як захисних психологічних механізмах соціально незрілого Я.

Для підтвердження або спростування гіпотези були обрані методики: «Опитувальник батьківського рефлексивного функціонування» (PRFQ) П. Лютен, Л. Майєс, Л. Нійсенс, П. Фонагі (P. Luyten, L. Mayes, L. Nijssens, P. Fonagy), методика «Локус рольового конфлікту» П.П. Горностая, тест М. Куна і Т. МакПартленда «Хто Я?».

Опитувальник PRFQ має 32 пункти з визначити батьківського рефлексивного функціонування за шкалами. Оцінювання шкал за 5-бальною шкалою Лайкерта: 0 (повністю не згоден), 1 (скоріше не згоден), 2 (нейтрально), 3 (скоріше згоден), 4 (повністю згоден). Діапазон внутрішньої узгодженості цих шкал високий (діапазон від $\alpha = 0,71$ до $0,84$), за винятком підшкали якості впливу $\alpha = 0,49$). За цією методикою ми отримали досить великий масив матеріалу, тому подаємо найбільш рельєфні для траєкторії рефлексивності матерів у взаємодії з дитиною.

Перша шкала визначає низький рівень рефлексивного функціонування матері за показником «Нав'язливість», яка вимірюється за 6-ма пунктами, типу: «Мені важко бачити, як моя дитина грається сама, я віддаю перевагу робити щось разом, коли ми вдома». Дані за цією шкалою показали нав'язливе ставлення матері до дитини за показником «повністю згодний» у 49 осіб (32,66%), що дозволяє фіксувати неспроможність матері до

діалогу з дитиною. За пунктом «Ворожість», типу: «Буває, що я кричу на свою дитину, щоб щось прояснити» виявлений у 66 осіб (44,0%). Вимір «Залученість» до конструктивної взаємодії, типу «Моя дитина здатна повернути мою увагу своєю грою» визначено в 71 особи (47,33%); «Взаємна налаштованість», типу «Мені вдається пристосуватися до поведінки та дій моєї дитини, коли це необхідно» у 76 осіб (50,66%). Достовірність відповідей підтверджена значущими кореляціями між відповідними підшкалами. За результатами встановлено, що в шкалі «Нав'язливість» дій матері є мало усвідомленими, а тому можна фіксувати як деструктивна рефлексія. Визначено, що внутрішні ознаки такої рефлексії опосередковані дистресом, пов'язаних із війною та фактором особистісної тривожності та підвищеною нервовістю. Відносно залежними визначені деструктивна рефлексія за показниками «уникнення / прихильність» ($r = -0,14$, $p < 0,05$ і $r = -0,16$) та «тривожністю / прихильністю» ($r = -0,12$, $p < 0,05$ і $r = 0,03$) і навпаки, позитивно корелює конструктивна рефлексія із показниками благополуччя ($r = 0,49$, $p < 0,001$). Взаємне налаштування за рефлексивним функціонуванням свідчить про домінування негативних переживань, відчуття втрати й вини ($r = 0,49$, $p < 0,001$).

Результати цього самооцінювання дозволяють фіксувати, що майже половина респондентів не розуміє своїх сильних і слабких сторін, які побудовані на негативному атитюді, заниженої самооцінки, що стала вже властивістю характеру.

За результатом нестандартизованої методики «Хто Я?» (за 12 хвилин надати 20 різних відповідей як звернення до самого себе) розподілився таким чином (наводимо приклад перших 5 рядків відповіді): «Я в професії» у 48 осіб (40,0%); соціальний статус «матір» 35 осіб (N = 23,3%); «донька» 27 осіб (N = 18,0%); «дружина» у 25 осіб (16,6%); національна ідентичність 15 осіб (10,0%). Зведені дані в рис. 2.

Інтерпретація отриманого статистичного аналізу була перевірена вибірково у респондентів за додатковими питаннями: «Хто займається вихованням дитини?». Значна більшість відповіли: «Батьки». Головним аргументом було те, що з причин розлучення з чоловіком або занятості трудовою діяльністю жінка передає материнські функції своїм батькам. Цей показник є одним із чинників кризи материнської ідентичності і рахували його до показника «деструктивна материнська ідентичність». У більшості респондентів визначена завищена самооцінка (82 особи, 54,66%), що вказує на неадекватне самооцінювання власного образу «Я». Наприклад: «Я «лапочка», «Я любима чоловіком», «Я найдорожча дівчинка для бать-

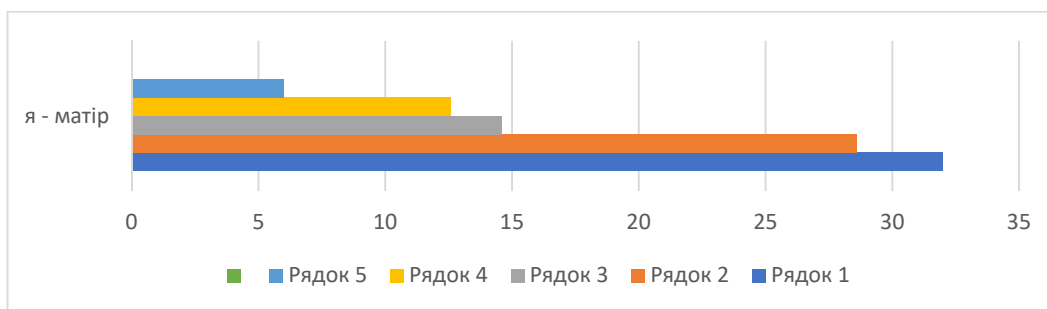


Рис. 2. Зведені дані за перші 5 відповідей за методикою «Хто Я?»

ків», «Я найрозумніша в групі»; «Я прекрасна мамочка».

Конструктивна ідентичність Я визначена у 31 особі (20,66%) за відповідями: «Я відчуваю, що хоче немовля», «Я мама, яка розуміє дитину», «Я мати-друг», «Я завжди підтримую дитину і допоможу їй зрозуміти помилку», «Я намагаюсь зрозуміти дитину, тому багато читаю літератури з виховання», «Я мама, яка осмислює причини капризів дитини».

Занижена самооцінка виявлена у 18 осіб (12,0%), у респондентів виявлена невпевненість в ситуаціях комплементів, домінуючого потягу знаходиться під керівництвом іншого, безперспективність самій вирішувати проблеми. Наприклад: «Я завжди потребую допомогу виховувати дитину», «Не знаю, щоб я робила без своєї матері», що свідчить про кризу материнської ідентичності. У цій групі респондентів (19 осіб, 12,6%) опис свого Я в більшій мірі представлено короткими фразами категоричного характеру «Я люблю...», «Я не люблю...», що стає на заваді виконувати материнські функції.

За методикою «Локус рольового контролю» П.П. Горностая виявлений екстернальний тип локусу рольового контролю в 75 осіб (50,0%); проміжний локус рольового контролю в 46 осіб (30,66%); і тільки в 29 осіб (19,33%) визначений інтернальний тип локусу рольового контролю, який свідчить про відповідність конструктивної материнської ідентичності. Отримані дані за екстернальним і проміжним типом локусу рольового контролю в свою чергу підтверджує взаємозв'язки між деструктивною рефлексією та рольовим конфліктом, бо фіксується емоційна дистанція у взаємодії ($r=0,36$, $p<0,05$), або надмірна концентрація на партнеру взаємодії ($r=0,54$, $p<0,05$). Встановлений тісний контакт між деструктивною рефлексією і деструктивними ролями ($r=0,38$, $p<0,05$); між конструктивною рефлексією і конструктивними ролями ($r=-0,36$, $p<0,05$). Розбіжність значущості за критерієм ϕ^* Фішера при $p < 0,01$ підтверджують існування інтегральної єдності внутрішньої диспозиції матері з її зовнішніми проявами, що підтверджує гіпотезу дослі-

дження та дає підставу для введення концепту «рефлексивно-рольовий аналіз» інтегрованих властивостей особистості.

Висновки. У статті представлені результати теоретичного та емпіричного матеріалу з визначення двох видів материнської ідентичності – конструктивна та деструктивна. Запропонований концепт «рефлексивно-рольовий аналіз» якості материнської ідентичності дозволяє досліджувати особистість в інтегральній єдності внутрішніх диспозицій та зовнішніх їх проявах. За результатом емпіричного дослідження у матерів визначена складність переходу від деструктивної рефлексії до конструктивної рефлексії з причин ригідності мислення пізнавати себе (труднощі в перебудові стратегії мислення та сприймання ситуації за рольовою позицією: із позиції «Хто винен?» на рольову позицію «З якого приводу таке ставлення до мене?», «Чому я потрапила в таку ситуацію?», «Яких якостей мені не хватило, щоб передбачити розвиток конфлікту?»). Цей фактор підтверджує, що рефлексія мислення та уявлення матері в діаді «мати – дитина» досить чітко фіксується в рольовій поведінці.

Отже, емпіричне дослідження дало можливість продемонструвати інтегральну єдність видів рефлексії (конструктивна і деструктивна) з відповідними ролями (конструктивні і деструктивні). Партнерська взаємодія між матір'ю і дитиною визначається конструктивними мотивами, домінуванням соціальних цінностей та смислів по забезпеченню благополуччя дитині та навпаки, деструктивна взаємодія детермінована деструктивною рефлексією та деструктивними ролями. Цей тісний зв'язок між різновидами рефлексії і різновидами ролей підтверджений, що дає підставу ідентифікувати концепт «рефлексивно-рольовий аналіз».

Запропоноване дослідження материнської ідентичності є один із можливих напрямків упорядковувати уявлення про стратегію організації складових компонентів внутрішнього світу особистості як інтегральної її властивості. В статті уточнене поняття «рефлексивність»

з урахуванням зосередженості особистості в аналізі власного «Я», які розподіляються на дві протилежні спрямованості: 1) всі події оцінюються з позиції власної комфортності, що свідчить про деструктивну рефлексивність; 2) всі події оцінюються з партнерського ставлення до інших, що свідчить про конструктивну рефлексію. Завдяки динамічній єдності рефлексивності з рольовою поведінкою забезпечується функціонування материнства, в якому провідною ознакою визначається гуманістичний світогляд жінки та її соціальна зрілість.

Висунутий концепт «рефлексивно-рольовий аналіз» дозволяє здійснювати аналіз в різних аспектах соціалізації особистості на будь-яких вікових етапах структурування «Я-образ». Перспективи подальшого вивчення потребує аналіз корекції деструктивної материнської ідентичності в індивідуальній та груповій корекції.

ЛІТЕРАТУРА:

- Гапоненко Л.О. Рефлексивно-рольова концепція в аналізі соціальної зрілості студента-психолога. *Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми* : матеріали. Міжнарод. наук.-практ. конф., м. Київ, 20 березня 2020 р. / Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2020. С. 14–16.
- Гапоненко Л.О. Рефлексія як умова розвитку особистості. Монографія. Дніпропетровськ : Пороги. 2009. 175 с.
- Гапоненко Л.О., Чаркіна О.А. Модель рефлексивно-рольового тренінгу материнської комунікації з дітьми в умовах війни. *Наукові перспективи*. № 3(33) 2023. С. 322–338.
- Гейко Є.В. Психологічні особливості прояву егоцентризму особистості у мисленнєвій діяльності підлітків: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2002. 22 с.
- Горностаї П.П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности. Киев : Интерпресс ЛТД, 2007. 312 с.
- Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. Київ: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
- Чаркіна О.А., Гукасян К.О. Психологічні ресурси подолання депривованого материнства в умовах війни. *Наукові перспективи*. № 1 (31), 2023. С. 567–584.
- Ainsworth, M. D., & Bell, S. M. (1970). Attachment, exploration, and separation: Illustrated by the behavior of one-year-olds in a strange situation. *Child Development*, 41(1), P. 49–67.
- Blumer, H. *Collective Behavior*. *New Outlines of the Principles of Sociology*, edited by A. M. Lee. New York: Barnes and Noble, 1951. P. 167–224.
- Bolberg F., Veroff J. The structure of psychological well-being. A sociohistorical analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1982. P. 653–673.
- Bowlby, J. *Attachment and loss: Vol. 1 attachment* (2nd ed.). New York: Basic Books, 1982. 428 p.
- Bryant, F. B., & Veroff, J. Structure of psychological wellbeing: A social historical analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1982. 43, P. 653–673. DOI:10.1037/0022-3514.43.4.653 (дата звернення 22.08.2024)
- Chen, M. & Johnston, Ch. Maternal inattention and impulsivity and parenting behaviors. *Adolesc Psychol*. 2007 Jul-Sep; 36(3). URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17658988/> (дата звернення 21.06.2024)
- Eberle Thomas S. Methodological Reflexivity. Reflexivity in quantitative research: A rationale and beginner's guide. *Social and Personality Psychology Compass*, 2023 DOI: 10.1080/15374410701448570 (дата звернення 25.07.2024)
- Elkins W. R. *Literary reflections* McGraw-Hill; 2nd edition., 1971. 724 p.
- Jamieson M.K., Govaart G.H., Pownall M. Methodological Reflexivity. Reflexivity in quantitative research: A rationale and beginner's guide. 2022. URL: <https://compass.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/spc3.12735> (дата звернення 06.08.2024)
- Kelly, G. A. *The psychology of personal constructs: A theory of personality*. London: Routledge. 1955. URL: <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=435045> (дата звернення 5.08.2024)
- Luyten P., Mayes L., Nijssens L., Fonagy P. The parental reflective functioning questionnaire: Development and preliminary validation. 2017. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5417431/> (дата звернення 21.08.2024)
- Mead G.H. The genesis of the self and social control. *International Journal of Ethic*. V.35. 1925 P. 251–277. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdf/10.1086/intejethi.35.3.2377274> (дата звернення 07.08.2024)
- Thayer R. The origin of everyday moods. 1996. URL: <https://www.proquest.com/docview/220138889?sourcetype=Scholarly%20Journals> (дата звернення 21.06.2024)